

Natur och miljö i nordisk kultur

Några idéhistoriska nedslag

Erland Mårald och Christer Nordlund

Människorna i Sverige beskrivs gärna som ett naturälskande folk. Som orsak till deras vurm för naturen har olika förklaringar angetts. Inte sällan har forskare och författare velat koppla samman människorna och naturen med hjälp av klimatläror och geopolitiska teorier. Väl kända för svenskt vidkommande är den serie aforismer som statistikern och demografen Gustaf Sundbärg torgförde i boken *Det svenska folklynnnet* (1911). Sundbärg hävdar här att kärleken till naturen är ”djupt rotad hos vårt folk”. Upplysningens blomsterkonung Carl von Linné, som hyllade naturen som ett Guds mirakel, sägs ha haft en avgörande betydelse som inspiratör, men känslan antas ha funnits där långt före 1700-talet. Ty ”i sig själv är denna naturdyrkan nog äldre än så, ja den ligger i vårt folks lynne från begynnelsen”. I samma anda verkade författaren och litteraturhistorikern Fredrik Böök, som 1924 skrev: ”Hela den svenska kulturen är inbäddad i storskogen som ett nybygge. Det doftar barr och pors kring oss alla” (Christensson 2002: 9). Exempel på utsagor av detta kulturessentialistiska slag kan mångfaldigas.

Sådana utsagor är emellertid möjliga att problematisera. För det första har liknande omdömen framförts även i andra länder och med en liknande retorik. Detta inte minst i övriga nordiska länder. För det andra bör det påpekas att de som uttalat sig om naturen i Sverige långt ifrån alltid varit positivt sinnade. Att naturkärleken skulle vara urgammal är antagligen en lika stor myt som idén om att det skulle ha funnits ett specifikt ”svenskt

folk” sedan begynnelsen. Faktum är att naturen i Sverige också har uppfattats som hård och karg, menlös och trist. Och den otämjda vildmark som på senare tid har upphöjts till norm var länge något människorna, ibland på goda grunder, fruktade. Det tidiga 1800-talets naturideal var varken djupa skogar, höga fjäll eller glittrande sjölandskap utan snarare de tillrättalagda parklandskap som stod att finna på den europeiska kontinenten. Svenskarnas påstått kollektiva vurm för den egna naturen är i själva verket ett ganska sent fenomen, inte mer än ett drygt sekel gammal (Ek-Nilsson, Midholm, Nordström, Saltzman & Sjögård 2014).

Vårt syfte med denna essä är att resonera kring uppkomsten och utvecklingen av den svenska naturvurmen genom att göra några nedslag i naturumgängets idéhistoria i ett nordiskt sammanhang. Den tes vi driver är att svenskarnas kärlek till naturen är modern och att den är resultatet av en kollektiv läroprocess. Vi hävdar också att det finns stora likheter (men också vissa skillnader) mellan de nordiska länderna när det gäller den moderna synen på naturen. Essän är baserad på vår egen och andras forskning men vi hoppas att vår komparativa ansats kan bidra till en fördjupad förståelse av ämnet.

Natur och nation

Under andra hälften av 1800-talet var en gammal agrarepok på väg ut och en ny och i flera avseenden okänd och osäker industriell tid på väg i Sverige och övriga Norden. Mo-

derniseringen, denna framstegsinriktade strävan att med hjälp av vetenskap och teknik utveckla samhället, människan och naturen, medförde att etablerade och välkända sociala band, värderingar och landskap omvandlades eller upplöstes (Berman 1982, Scott 1998). Nationsgränserna var dessutom ännu nya och delvis ifrågasatta. Efter 1814 hade Finland skiljts från Sverige och blivit en del av det ryska riket. Norge och Danmark hade skiljts åt, varpå Norge och Sverige ingått i union, medan Island ännu hörde till Danmark.

I detta socialt och kulturellt turbulenta ske- de växte sig nationalstatsidén stark. Nationalismen blev i det sammanhanget en ideologisk kraft med syftet att förena politik och folk, och skapa en gemenskap inom respektive nations gränser. Vad som utgör en nation, inklusive dess attribut, myter, platser och berättelser, är något som hela tiden skapas och omskapas (Ehn, Frykman & Löfgren 1993). Flera företeelser i samhället, såsom skolan, militären och massmedierna, kom att fungera symboliskt och institutionellt som förenande kitt mellan medborgarna (Weber 1976). Men utöver sådana ”homogeniseringsapparater” fick också naturen en samlande roll (Hettne, Sörlin & Østergård 1998). Det handlade inte främst om naturen i sig utan det var en viss bild av naturen som lanserades och som bidrog till att skapa mening och sammanhållning. Kring denna naturvurm växte särskilda organisationer, normer, infrastrukturer, utbildningsanstalter, utkorade platser, monument och föreställningar fram.

Vid denna tid, som i den nordiska kulturhistorien går under benämningen nationalromantik, utvecklades nya föreställningar om att folket och naturen i de nordiska länderna hörde ihop, varvid den nationella identiteten – fosterlandskänslan – kom att kopplas till naturen på ett nytt sätt. Man kan i efterhand se, att inte bara människorna utan också naturen genomgick en vittfamnande *nationaliseringsprocess* (Nordlund 2000). Helt visst hade naturen tidigare varit en viktig kulturell inspira-

tionskälla, till exempel under den tyskinspire- rade romantiken i början av 1800-talet, men då riktades intresset främst mot den dramatiska och andliga naturen som sådan. Nu, i slutet av seklet, hamnade den ”nordiska” naturen i fokus.

De anförda exemplen ovan blev alltså delar av en ny berättelse om länderna i Norden, där naturen framstod som annorlunda än andra länders natur, ibland också som rikare, vackrare och bättre. Under parollen ”nationell samling” blev därför inte bara flaggan, nationalsången och språket utan också naturen en viktig nationell symbol. Naturen framställdes dessutom som en demokratisk mötespunkt: inför naturen var alla lika, fattiga som rika. De nordiska länderna var dock inte unika i att föra fram naturen som ett nationellt kitt. Till exempel i ”smältdegeln” USA kom naturen, främst i form av den orörda ”vildmarken” och storslagna nationalparker, att skapa bryggor över etnicitet och klassgränser (Nash 1982, Pyne 1999).

Föreställningen om den intima relationen mellan människorna och naturen i de nordiska länderna etablerades framför allt av en kulturell elit. Naturnationalismen kan tydligt uppfattas i dåtidens naturlyrik, musik och arkitektur, liksom förstås i konsten. Vid de nordiska konstnärskolonierna i Europa, och särskilt i den kända kolonin i franska Grez-sur-Loing, hade friluftsmåleriet anammats. Motiv från de inhemska miljöerna togs upp och resultatet blev en konstnärlig strömning som i svärmiska och kultiska former började gestalta nordisk natur och myter på ett tydligt sätt. Intresset för Norden gjorde att många återvände hem och utvecklade trenden, vilken bidrog till att bryta det äldre akademiska måleriets dominans (Ambjörnsson 1993).

Som exempel på konstnärer av denna art kan nämnas Carl Larsson, Bruno Liljefors och delar av den norsk-danska Skagengruppen (Weibull & Nordhagen 1992). En annan tongivande aktör var konstnären och kultur-

debattören Richard Bergh, som år 1900 formulerade den inhemska konstens uppgift på följande pregnanta sätt: ”Vår konst skall [...] bli lik vår natur! Den skall tolka vår egenart och vårt hjärteslag och därvid använda de färger och former, som nu en gång äro vårt lands och vårt folks. Vi skola gripa till konsten för naturens skull och inte för konstens.” Intresset för det nordiska märks också av tillkomsten av Nordiska museet, som inrättades 1880 och fick sin nuvarande byggnad i Stockholm 1907 (Sörlin 1998). Som ett annex till museet skapades 1891 friluftsmuseet Skansen, som bland annat kom att hysa en djurpark med djur som var typiska för den nordiska faunan.

Naturnationalismen spirade också inom sevelskiftets naturforskning i Norden, såväl den som syftade till att inventera och kartlägga naturresurser till gagn för den industriella expansionen (Eriksson 1978), som den som avsåg att skildra respektive lands specifika naturförhållanden och utveckling. Att lära känna sitt lands natur var praktiskt taget detsam-

ma som att lära känna sig själv, som en berömd naturforskare uttryckte det. Bakom uttalandet låg uppfattningen att naturen hade ”danat” de olika länderna, och för att förstå dessa länder och dess folk måste först och främst naturen förstås (Nordlund 2001). Naturvetenskapens landvinningar sågs därtill som uttryck för nationella bragder. Samlad i digra volymer och presenterad på internationella konferenser och utställningar gav den då, liksom idag, ära och berömmelse (Ekström 1994).

Ut i det fria

Även turistföreningarnas verksamhet gjorde sitt till för att forma människornas naturumgänge och natursyn. Sådana föreningar etablerades i Norge 1868 och därpå i Sverige 1885, i Finland 1887 och i Danmark 1888. Deras uppgift var så att säga att tillgängliggöra naturen och att lära invånarna känna och värna om sitt land. Naturturism, härdande vildmarksäventyr och djärva strapatser var karaktäristiska inslag i inledningsskedet.

Järnvägsstationen i Åre, byggd 1881. Fotot är från 1890-talet. Bakom stationen reser sig Åreskutan.

Istället för att som tidigare resenärer främst välja mål i andra delar av Europa, och då till de kända kulturhårdarna, blev det nu de egna länderna i Norden som gällde. Färderna ställdes gärna till skärgårdarna och till platser som uppfattades som ”orörd” natur, inte sällan till fjällen, där särskilda fjällhyddor inrättades. Den första hyddan av detta slag i Sverige byggdes vid Varvikälven nära Sulitelma år 1888. Att samekulturen redan hade funnits i fjällvärlden och brukat och kultiverat den under lång tid var något som inte beaktades nämnvärt i sammanhanget (Sörlin & Sandell 2000).

Det uppstod idéer, som hämtade näring från darwinismen, om att utmaningar mot naturen bidrog till förstärkt livsduglighet, uthållighet, sundhet och uppfinningsrikedom. Den naturturistande mannen (det var främst, om än inte bara, män som deltog i turistföreningarnas aktiviteter) ämnade därigenom pröva sin styrka mot det vilda, på ett sätt ett tema som överensstämde med vetenskapsmannens samtida kamp för att tämja naturens krafter och avslöja dess lagar. Det fanns också föreställningar om att den ensamme i ödemarken skulle kunna ”finna sig själv”. Visionen om strapatsrikt vandrande i orörd, storslagen natur där den disciplinerade kroppen och det kultiverade intellektet tillsammans förädlades, kunde dock de flesta hugade knappast förverkliga. En mindre dagstur på skidor eller till fots var antagligen det vanliga. Snart etablerades också regelrätta turistorter och lågfjällshotell, bland annat i Åre, där fjällens vilda skönhet förväntades kunna lindra själar som tröttats av det moderna livet (Eskilsson 1981, Broberg & Johannisson 1985).

Det medvetna turistandet var till en början en ganska exklusiv företeelse, främst praktiserad av en borgerlig elit. Men det blev med tiden en viktig verksamhet i de nordiska länderna, särskilt så sedan tiden mellan arbete och fritid hade separerats. Den lediga tiden medförde även ett nytt sätt att röra sig i landskapet, som turist, nöjesjägare eller som

Backhoppstävling på Holmenkollen under tidigt 1900-tal. Ett ”heligt norskt berg”, där skidsport, naturupplevelse och norsk nationalism har utvecklats tillsammans.

idrottsman. Vid denna tid etablerades de ”nordiska vintersporterna”, framförallt representerat av längdåkning, skridskoåkning, backhoppning och för Norge även slalom. Särskilt för det 1905 helt självständiga Norge blev skidåkning närmast en nationell plikt. År 1892 hölls den första skidtävlingen på Holmenkollen, som utvecklades till ett kombinerat nationalromantiskt sport-, friluft-, hembygds- och naturområde, där Olympiska spelen gick av stapeln 1952. Holmenkollen blev ett ”heligt berg” för nationell utlevelse bara 15 minuters resa ifrån det kungliga slottet i Oslo (Slagstad 2008). I det protestantiska och sekulariserade Sverige har Vasaloppet, som åktes första gången 1922 mellan Sälen och Mora, på ett liknande sätt blivit ett slags na-

tionell pilgrimsfärd i den mytologiserade landsfadern Gustav Vasas fotspår.

Naturens kulturella betydelse i Norden bör överlag ställas i relation till det moderna livets former. Med den ständiga inflyttningen till städerna och ett upplevt accelererande livstempo hamnade naturen och det lantliga livet i ett nytt perspektiv för de urbana människorna. Naturlandskapet blev därmed någonting ”utanför” det vardagliga livet, något genuint som kulturen ytterst var beroende av men som också kunde uppskattas i sin egen rätt (Löfgren 1999). I praktiken var det dock långt ifrån alla som uppfattade naturen som en ”estetisk kategori”. För majoriteten av människorna – fiskarna, bönderna, skogsbrukarna – var naturen fortfarande i första hand ett förråd av tillgångar, något man nyttjade och brukade för att överleva, inte för att uppleva.

Naturskydd och nationella landskap

Konsten, naturforskningen, naturturismen och friluftslivet bidrog till att den nordiska naturen tilldelades nya värden. Detsamma, om än på ett annat plan, kan sägas om den tidiga naturskydds rörelsen och naturskyddslagstiftningen, också det en produkt av decennierna omkring sekelskiftet 1900. Liksom inom turistföreningarna var det naturvetenskapsmän som till en början dominerade naturskydds rörelsen. Dessa hade genom sin verksamhet i fält börjat oroa sig över den tilltagande påverkan som det växande industrisamhället åsamkade skog och mark. Deras utgångspunkt var inte att förhindra den pågående naturexploateringen eller att bromsa det samhälleliga framåtskridandet. Målsättningen var snarare att försöka skydda vissa specifika naturområden eller naturfenomen, dels för den framtida forskningens skull, dels till gagn för rekreationen och fosterlandskänslan (Lundgren 2009).

Pionjären inom området var den välkände finske geologen och upptäcksresenären Adolf Erik Nordenskiöld, som 1880 utgav skriften

Förslag till inrättande af Riksparker i de nordiska länderna. Nordenskiöld hyllade den pågående moderniseringen men framhöll att det låg något ”nedtryckande i känslan, att våra efterkommande knappast skola kunna göra sig en tydlig föreställning om deras fäders land”. Lösningen på problemet, som han såg det, var att avskärma vissa otillgängliga och ekonomiskt ointressanta naturområden som ännu inte hade påverkats av människan. Dessa orörda områden skulle utkoras till ”riksparker”, där naturen kunde förvaltas, studeras och dyrkas.

Det skulle dock dröja en bit in på 1900-talet innan Nordenskiölds idé omsattes i praktik i form av en särskild naturskyddslagstiftning. År 1904 höll den tyske professorn Hugo Conwentz en serie föredrag i Sverige om behovet av att skydda den natur som höll på att gå förlorad. Som en följd av detta togs frågan upp i den svenska riksdagen och 1909, samma år som Svenska naturskyddsföreningen grundades, instiftades två naturskyddslagar för att bevara unika och sällsamma naturminnen. Det innebar också att nio statliga nationalparker inrättades, vilka var de första av sitt slag i Europa (Linnér & Lohm 1995, Suul & Samuelsson 2003, Lundgren 2009). Större delen av dessa parker förlades till den lappländska fjällvärlden, som vid denna tid inte ansågs ha något ekonomiskt värde och därför inte skulle konkurrera med den framväxande skogs- och gruvindustrin.

Norge följde snabbt efter med en naturskyddslag 1910 för att skydda enskilda naturföreteelser, men inga nationalparker inrättades där förrän 1962. I Danmark tog turistföreningen 1910 initiativ till att starta en naturskyddsförening, som sedan bidrog till inrättandet av en naturlagstiftning 1917. Danmark skiljer ut sig genom att någon ”orörd” natur knappast existerade och därför kom ”naturfredning” främst att handla om att säkerställa att folk fick tillgång till naturområden för rekreation (Stephensen 1995). Finland antog en naturskyddslag 1923 och 1938

upprättades ett nätverk av naturparker. Många av dessa låg i den sydöstra delen av Finland, i Karelen, det finska "urhemmet" som mytologiserats i Elias Lönnrots nationalepos *Kalevala* (1835) och genom Akseli Gallen-Kallelas (1865–1935) tavlor. En stor del av dessa nationalparker hamnade dock i Sovjet efter fredsuppgörelsen i andra världskrigets slutskede (Lehtinen 2001). Island var sist ut av de nordiska länderna med en lagstiftning 1956, men redan 1928 hade Þingvallir skyddats som "den isländske fælles eje" (den isländska gemensamma egendomen). Det var också på Þingvallir, det vulkaniska området där den isländska nationen sägs ha grundats av vikingar år 930, som Island firade sitt 1 000-årsjubileum 1930.

Naturskyddet utgick från estetiska och vetenskapliga grunder, men det nationalistiska motivet var också, som vi sett, tydligt. Genom en nationell inlärningsprocess kom dylika föreställningar om natur och kultur att spridas till en större allmänhet, bli till allmängods. Via turistbroschyrer, vykort och nationella fotoböcker utkorades olika nationella platser, som tillsammans skapade ett nationellt landskap (Häyrynen 2001, Sörlin 1999). Inte minst viktig var skolan och andra aktiviteter som riktade sig till barn. Generationer av skolbarn har fått ett intresse för djur och natur uppväckt under skolresor, genom sommarlovens en gång obligatoriska botaniska exkursioner och genom läsning av lyriska naturskildringar.

Sådana nationella läroprocesser hade rimligen betydelse för att forma en positiv inställning till naturen hos många människor i Norden, och då kanske främst till naturen inom de nordiska ländernas gränser. Kanske är det till och med så, att "landskapet i våra hjärtan", det område som man helst av allt inte vill se förändrat eller förstört, oftast är och förblir barndomsbygden (Christensson 2002:87). De nordiska människornas kärlek till naturen är alltså en komplicerad historia.

Modernisering och natur

Första hälften av 1900-talet var en ambivalent tid med starka ideologiska spänningar. Orsaker till detta var växande klassmotsättningar, den accelererande industrialiseringen och en snabb urbanisering, vilken var särskilt stark i Sverige och Danmark. Som en följd av detta kan man tala om en tidig "grön våg" med olika livsreformrörelser, som vegetarianism, klädreformer, småbrukarrörelser, koloniträdgårdar och trädgårdsstäder, som inledningsvis kunde ha såväl konservativa som liberala och socialistiska övertoner (Sundin 1984, Stolare 2003). Som en reaktion mot "flykten från landsbygden" infördes i Sverige ämnet hembygds-kunskap i folkskolan 1919, som behandlade både lokalsamhällets natur och kultur för att stärka ungdomarnas koppling till hembygden (Sundin 2007). I Finland var motsättningarna särskilt starka efter inbördeskriget 1918. Inte minst naturen och landsbygden blev viktiga för den finska identiteten som klassöverbyggande symboler (Mickwitz 1992).

Ett annat exempel på denna vurm för naturen och det lokala finner man hos den norske författare och Nobelpristagaren Knut Hamsun. I boken *Markens gröda* (1917) pläderar Hamsun för den självständiga småbrukaren, som med egen kraft omvandlar vildmark till bördig jord. Hamsun var emot den liberala demokratin och vad han betraktade som städernas falskhet. Genom att bege sig "tillbaka till naturen" skulle äkta människor och en stark nation återskapas. Sedermera radikaliserades Hamsun och han välkomnade det nazistiska och tyska maktövertagandet av Norge 1940 (Witoszek 1998); Hamsuns eftermäle har därför fått en stämpel av förräderi. Sådana ultrakonservativa, ibland öppet fascistiska, strömningar var inte helt ovanliga i alla de nordiska länderna och i Europa (Bramwell 1989). Naturintresset finns emellertid alltid i ett ideologiskt sammanhang och kan därför också kantra över åt andra riktningar. Till exempel i Sverige pläderade Elin Wägner i början av 1940-talet, påverkad av internationella strömningar vid ti-

Den moderna semestern tar form. Semesterbild av Gunnar Lundh, Sverige ca 1940.

den, för en ”fred med jorden”, där hon förespråkade en balans mellan samhälle och natur parad med en uttalad pacifism och feminism. Enligt Wägner bedrev den samtida maskinkulturen och patriarkatet ett krig mot såväl naturen som kvinnan och mänskligheten (Leppänen 2005).

Under 1930-talet påbörjades välfärdsbygget och därmed började naturintresset föras in på ett spår som sedermera efter andra världskriget blev huvudfåran. Förkortad arbetstid och lagstadgad semester ökade ledigheten, vilket medförde ett intresse från olika organisationer och statsmakterna för att åstadkomma en aktiv fritid och så kallat socialt naturskydd. Att ge sig ut i naturen på den lediga tiden var inte bara en fråga för den enskilde, utan det sågs som en angelägenhet för hela

samhället och för folkhälsans höjande (Eskilsson 2000). För att underlätta detta anlades allmänna bad- och campingplatser, stadsnära friluftsområden och turistföreningarna byggde ut nätverk av vandrarhem för billig övernattnings.

Det fanns dock problem med utökad bebyggelse kring städerna och längs kusterna som kring skar möjligheterna för människor att ta sig till attraktiva naturområden. Danmark förstärkte naturfredningslagen 1937 med strandskydd och skydd för estetiska och tillgängliga områden med betydelse för allmänheten. I de nordiska länderna aktualiserades också allemansrätten, den ”urgamla nordiska rättigheten” att fritt ströva i land och mark, som nu fick sin moderna utformning (Sandell 2002). För att inte stöta sig med pri-

vata landägare genomfördes parallellt kampanjer för ett ansvarsfullt naturutnyttjande. Tillsammans med turistorganisationerna tog statsmakterna således initiativ till att understödja naturturism och att öppna upp landskapet. Man kan tala om en demokratisering av naturmötet.

Tydligt till uttryck kommer denna utveckling i nordbornas förhållande till fritidshus – sommarstugor, hytter, mökki eller feriehus. I slutet av 1800-talet anlade överklassen ”sommarnöjen” och påkostade jaktstugor. Under första decennierna av 1900-talet blev ”sportstugan” populär bland den växande medelklassen, som ville komma ut från städerna och leva ett enkelt liv nära naturen under några sommarveckor (Phil Atmer 1998, Gansmo, Berker & Jørgensen 2011). Den stora ökningen av fritidshus skedde dock efter andra världskriget, då även arbetarklassen bereddes möjligheter samtidigt som den tilltagande bilismen underlättade resandet.

Numera finns det över en och en halv miljon stugor i de nordiska länderna och det beräknas att 50 procent av alla nordbor har tillgång till ett fritidshus (Müller 2007). Kopplat till sommarstugan finns det mycket folklöre om lantliv, sommar, familj, barnomens oskuldsfullhet och en hissad nationsflagga. Traditionen kan idag förefalla lång men hör alltså i allt väsentligt efterkrigstiden till.

Nordiska nyanser av grönt

Flera av de nordiska länderna har under senare delen av 1900-talet utsett sig själva till ”världsledande” inom natur- och miljövård. Något ligger det i detta. Sverige var först i världen med att inrätta ett statligt naturvårdsverk 1967, Norge var först med ett särskilt miljödepartement 1972 och dansk vindkraft, som etablerades på 1970-talet, har blivit en miljövänlig exportsuccé och en internationell förebild för småskalig hållbar energiproduktion. Ur ett glo-

Drömmen om en egen ”hytte” på fjället. 2009.

balt perspektiv kan det också konstateras, att de nordiska länderna var tidigt ute i miljöfrågan, det vill säga förde upp miljön på den politiska dagordningen. Detta hänger nära samman med att dessa länder tidigt utvecklades till välfärdssamhällen (Jamison 2001).

Årtiondena efter andra världskriget kännetecknades av en stark ekonomisk tillväxt, social breddning av universiteten och framväxten av ett konsumtionssamhälle. Den rika tillgången på naturresurser, i form av skog, mineraler, vatten samt åkerjord och olja för Danmark respektive Norge, var avgörande för detta. Samtidigt ökade medvetenheten om exploaterings negativa effekter och att föroreningar hotade både naturen och människors hälsa. De nordiska länderna framstår vad gäller samhällsstruktur och sätt att hantera miljöproblem som väldigt lika. Det går ändå att urskilja olika nationella särdrag, som här exemplifieras genom Norge, Sverige och Danmark.

Norge kan ses som en intellektuell motor i miljödebatten. Inte minst ekosofen Arne Naess djupekologi, som förespråkar att allt hör ihop och att människan samexisterar i en större biotisk helhet, fick stort genomslag nationellt och internationellt. För att möta ”miljökrisen” måste samhället ta hänsyn till andra levande varelsers strävan efter självförverkligande, löd budskapet. Andra ledande akademiker inom den ekosofiska strömningen var Sigmund Kvaløy, Hartvig Saetra och Ottar Brox, vars kamp också kopplades samman med motståndet till ett norskt EG-medlemskap. En symbolisk händelse blev Mardölaaktionen sommaren 1970, ett försök att med icke-våldsmetoder stoppa ett vattenkraftverk, där bland andra Naess blev bortburen av polis, vilket ändå inte lyckades stoppa utbyggnaden. Den avhoppade reklamannen Erik Damman grundade 1974 rörelsen ”Framtiden i våra händer”, med flera ledande nordiska intellektuella bland de första medlemmarna, som var emot konsumtionssamhället och förespråkade en ny enklare livsstil.

I Norge hade alltså miljöradikalisering en tydlig akademisk utgångspunkt (Eriksen et al. 2003, Witoszek 1998).

Även i Sverige förekom protester mot exploatering, som ”Striden om Vindelälven” i Västerbotten och ”Almstriden” i Kungsträdgården i Stockholm, båda i början av 1970, samt inför folkomröstningen om kärnkraft i slutet av samma årtionde. Kännetecknande är ändå att staten redan på 1960-talet tog initiativet och integrerade miljöfrågan i ”den svenska modellen”. Speciella myndigheter och lagar upprättades och ”naturens ombudsmän” blev statliga tjänstemän som arbetade för det allmännas bästa (Hillmo & Lohm 1997). Detta innebar ett kompromissande, där avvägningar mellan olika samhällsintressen steg för steg skulle minska miljöpåverkan utan att hota tillväxt, arbetstillfällen och ökat välstånd. Miljöproblemen sågs i hög grad som en teknokratisk fråga och det fanns en utbredd förkärlek för storskaliga lösningar och övergripande reformer. Mer radikala influenser, såsom tillgång till alternativa drivmedel för fordon, marginaliserades härmed och fick inget större genomslag (Mårald 2008, Egan Sjölander et al. 2014). Med andra ord, svensk miljöpolitik blev byråkratisk och pragmatisk, ett särdrag som redan var tydligt när nationalparkerna inrättades 1909.

Danmark intar här ytterligare en annan position med en mer utpräglad lokal gräsrotsrörelse och ett personligt existentiellt ansvar för miljöfrågor. Denna tradition kan möjligen sökas tillbaka till grundtvigianismens lokala folkhögskoletradition med självständigt tänkande och eget ansvar som ideal. På 1970-talet influerade detta en tydligare motkultur mot expertvälde och ett pläderande för småskalig decentraliserad teknik med vindkraft som främsta exempel. Detta manifesterades också i en stark antikärnkraftsrörelse, som ledde till ett beslut i början av 1980-talet att inte tillåta kärnkraft i Danmark (Jamison & Baark 1999). I Danmark fanns alltså inte samma centralisering och storskalighet som i

Sverige, men inte heller samma elitintellektuella rörelse som i Norge.

När det gäller miljöfrågor har de nordiska länderna hållit en mycket hög internationell profil. Det gäller inte minst den miljövetenskapliga forskningen, såsom ekologi, miljö-kemi och klimatforskning, där traditionen går tillbaka ända till slutet av 1800-talet. Till exempel var den svenske meteorologen Bert Bolin (1925–2007) en av grundarna av FN:s klimatpanel IPCC, tillika dess förste ordförande, och det mycket omfattande globala forskningsprogrammet *Future Earth*, som koordinerar storskalig forskning om hållbar utveckling, har en av sina noder i Stockholm. Miljöintresset har dessutom utvecklats relativt starkt inom den nordiska humanistiska och samhällsvetenskapliga forskningen, vad som numera kallas ”grön humaniora” (Sörlin 2016).

Men den internationella profilen gäller i hög grad också politiken. Förenta nationernas första miljökonferens, med mottot ”Only One Earth”, hölls i Stockholm 1972 (Linnér & Sellin 2013). Även om de praktiska resultaten blev ringa så var det ändå en utomordentligt viktig händelse genom att det var första gången som miljöfrågan lyftes upp på högsta globala politiska nivå. Den tidigare norska statsministern Gro Harlem Brundtland fick sedermera FN:s uppdrag att fortsätta det globala miljö- och utvecklingsarbetet, som resulterade i skriften *Our Common Future* (1987), genom vilken begreppet ”sustainable development” – hållbar utveckling – fick sitt genomslag. På en mer regional nivå har Helsingforskommissionen – Helcom – med säte i Helsingfors upprättat gemensamma miljöregler för hela Östersjöområdet, medan Baltic University – ett omfattande nätverksuniversitet för samtliga länder i Östersjöns avrinningsområde med fokus på miljö och säkerhet – har letts från Uppsala. Slutligen kan nämnas FN:s klimatkonferens Cop15 i Köpenhamn 2009, vars misslyckande har beskrivits som ett sammanbrott för den FN-ledda förhand-

lingsmodell inom miljöområdet som inleddes i Stockholm 37 år tidigare. Först sex år senare repade sig den internationella klimatprocessen vid Cop 21 i Paris.

Naturen i Stormarknaden

Etnologen Åke Dauns omstridda studie *Svensk mentalitet* (1989), enligt kritikerna en sentida version av Sundbärgs folklynneskildring, visar med hjälp av jämförande nationella attitydundersökningar att människor i det glesbebodda Norden, med Danmark som undantag, sticker ut vad gäller naturintresset (Daun 1989). Många anger att man på fritiden helst föredrar stilla skogspromenader, gå-på-tur och liknande naturupplevelser. Föreställningen om ”naturen” – vildmarken, erämaa, fjellet, danska agrara landskap och sanddyner och isländska vulkanlandskap – som något som ligger nordbon särskilt varmt om hjärtat är således ännu ohotad. Anledningen till det är i så fall den läroprocess som pågått sedan slutet av 1800-talet.

Denna läroprocess är något som fortfarande pågår. Men nu sker det i förhållande till ett senmodernt eller postindustriellt samhälle och en globaliserad värld. Den positivt laddade idén om att bege sig ut i det ”fria” har väl kanske alltid varit viktigare i teorin än i praktiken, och måhända är det än tydligare idag. Den svenska författaren Kerstin Ekman, som dagligen vandrat i naturen sedan mitten av 1970-talet, hävdar att hon under denna tid endast mött sex personer i skogen (Ekman 2007). Nu har hon i och för sig bott på landet i glesbygd men i många vanliga nordiska skogar kan nog denna iakttagelse stämma. Kardell (2008) har genom att följa besöken i några svenska skogar funnit att intresset för att vistas där har minskat över tid, och humanekologerna Ebba Lisberg Jensen och Pernilla Ouis talar i boken *Det gröna finrummet* (2014) om att naturen rent av har blivit en abstraktion för vår tids unga urbana människor.

Mot detta talar att i populära skid- och semesterorter, längs etablerade vandrings- och

turiststråk eller i stadsnära naturområden kan trängseln ofta vara påtaglig. Vidare finns det en allt större marknad för olika vildmarks- och äventyrsmagasin och sportkläder, vandringsskängor, ekoturism och ”extrema” naturupplevelser säljer som aldrig förr. Det är möjligt att moderniseringen är en viktig förklaring till den svenska och nordiska naturkärlekens etablering och överlevnadskraft. Men tydligen har den tidigare vardagliga naturkontakten i det senmoderna samhället blivit allt mindre, medan natur som konsumtion, som upplevs lika mycket via olika medier och i stormarknadens sportbutiker, fått ett allt större utrymme.

Erland Mårald, professor i idéhistoria

Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet

Christer Nordlund, professor i idéhistoria

Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet

Nyckelord: Norden, natursyn, nationalism, naturumgänge, miljövärd

Tillkännagivande

Denna essä bygger på artikeln L'environnement nordique. Du mythe à la réalité, som vi skrev för den franska konsttidsskriften *ARTnord. La revue de l'actualité artistique nordique et balte* 2010. Den har utvecklats genom synpunkter från en anonym granskare, som vi vill tacka.

Referenser

- Ambjörnsson, Ronny 1993: Vänskaper: stämningar och ideal i Grez-sur-Loing. I: *Tvärsnitt* 15:1, 2–17.
- Berman, Marshall 1982: *All that is Solid Melts into Air. The Experience of Modernity*. New York: Verso.
- Bramwell, Anna 1989: *Ecology in the 20th century*. New Haven: Yale University Press.
- Broberg, Gunnar & Johannisson, Karin 1985: ”Styr som örnen din färd till fjällen”. Några glimtar i den tidiga turismens idéhistoria. I: *Svenska turistföreningen 100 år*. 56–79.
- Christensson, Jakob 2002: *Landskapet i våra hjärtan*. Lund: Historiska Media.

- Daun, Åke 1989: *Svensk mentalitet. Ett jämförande perspektiv*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Egan Sjölander, Annika, Ekerholm, Helena, Eklöf, Lång, Henrik, Jenny, Mårald, Erland, Nordlund, Christer & Sundin, Bosse 2014: *Motorspriten kommer. En historia om etanol och andra alternativa drivmedel*. Möklinta: Gidlunds.
- Ehn, Billy, Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar 1993: *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Ek-Nilsson, Katarina, Midholm, Lina, Nordström, Annika, Saltzman, Katarina & Sjögård, Göran (red.) 2014: *Naturen för mig. Nutida röster och kulturella perspektiv*. Göteborg: Institutet för språk och folkminnen i samarbete med Folklivsarkivet, Lunds universitet.
- Ekman, Kerstin 2007: *Herrarna i skogen*. Stockholm: Bonniers.
- Ekström, Anders 1994: *Den utställda världen. Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets världsutställningar*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Eriksen, Trond Berg, Sørensen, Øystein, Hompland, Andreas & Tjønneland, Eivind 2003: *Norsk idéhistorie. Bd 6, Et lite land i verden: [1950–2000]*. Oslo: Aschehoug.
- Eriksson, Gunnar 1978: *Kartläggarna. Naturvetenskapens framväxt och tillämpningar i det industriella genombrottets Sverige*. Umeå: Umeå universitet.
- Eskilsson, Lena 1981: Från fjäll till hembygd. Några kommentarer kring det svenska turistlivets utveckling med utgångspunkt från STF:s årsskrifter. I: *Naturligtvis. Uppsatser om natur och samhälle tillägnade Gunnar Eriksson*. Umeå: Umeå universitet.
- Eskilsson, Lena 2000: Fritid och demokratisering. I: Sandell, Klas & Sörlin, Sverker (red.): *Friluftshistoria. Från ”hårdande friluftslif” till ekoturism och miljöpedagogik. Teman i det svenska friluftslivets historia*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Gansmo, Helen Jøsok, Berker, Thomas & Jørgensen, Finn Arne (red.) 2011: *Norske hytter i endring. Om bærekraft og behag*. Trondheim: Tapir akademisk forlag.
- Hamsun, Knut 1920: *Markens gröda*. Stockholm: Svenska andelsförlaget.
- Hettne, Björn, Sörlin, Sverker & Østergård, Uffe

- 1998: *Den globala nationalismen. Nationalstatens historia och framtid*. Stockholm: SNS.
- Hillmo, Thomas & Lohm, Ulrik 1997: Nature's Ombudsmen. The Evolution of Environmental Representation in Sweden. I: *Environment and History* 3:1, 19–43.
- Häyrynen, Maunu 2001: Bildspråket i finländsk landskapsavbildning. I: Sörlin, Sverker, Karlsson, Ingemar & Pettersson, Richard (red.): *Nationens röst. Texter om nationalismens teori och praktik*. Stockholm: SNS.
- Jamison, Andrew 2001: *The making of green knowledge. Environmental politics and cultural transformation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jamison, Andrew & Baark, Erik 1999: National Shades of Green. Comparing the Swedish and Danish Styles in Ecological Modernisation. I: *Environmental Values* 8, 199–218.
- Kardell, Lars 2008: *Friluftsutnyttjandet av tre stadsnära skogar kring Uppsala 1988–2007. Stadsskogen, Vårdsätraskogen, Nåntunaskogen*. Uppsala: SLU.
- Lehtinen, Ari Aukusti 2001: Modernization and the Concept of Nature. On the Reproduction of Environmental Stereotypes. I: Saikku, Mikko & Myllyntaus, Timo (red.): *Encountering the Past in Nature. Essays in Environmental History*. Athens: Ohio University Press.
- Leppänen, Katarina 2005: *Rethinking Civilisation in a European Feminist Context. History, Nature, Women in Elin Wägner's Väckarklocka*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Linnér, Björn-Ola & Lohm, Ulrik 1995: Hugo Conwentz. I: *Linköpings biblioteks handlingar*. Linköping, 107–130.
- Linnér, Björn-Ola & Selin, Henrik 2013: The United Nations Conference on Sustainable Development. Forty years in the making. I: *Environment and Planning C: Government and Policy*, 31:6, 971–987.
- Lisberg Jensen, Ebba & Ouis, Pernilla 2014: *Det gröna finrummet. Etnicitet, friluftsliv och naturumgängets urbanisering*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Lundgren, Lars J. 2009: *Staten och naturen. Naturskyddspolitik i Sverige 1869–1919. Del 1 1869–1919*. Brottby: Kassandra.
- Löfgren, Orvar 1999: *On Holiday. A History of Vacationing*. Berkeley, Calif.: Univ. of California Press.
- Mickwitz, Joachim 1992: Människan, landsbygden och det moderna. Tre drag i icke-fiktiv film i Finland 1919–1939. I: *Historisk tidskrift för Finland* 77:3, 349–368.
- Müller, Dieter K. 2007: Second Homes in the Nordic Countries – Between Common Heritage and Exclusive Commodity. I: *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism* 7:3.
- Mårald, Erland 2008: Synen på natur och miljö under den högindustriella epoken. I: Geijerstam, Jan af (red.): *Industriland. Tolv forskare om när Sverige blev modernt*. Stockholm: Premiss.
- Nash, Roderick 1982: *Wilderness and the American mind*, 3 ed., New Haven: Yale University Press.
- Nordenskiöld, Adolf Erik 1880/1911: Förslag till inrättande af Riksparker i de nordiska länderna. I: *Sveriges Natur. Svenska Naturskyddsföreningen*.
- Nordlund, Christer 2000: Att lära känna sitt land och sig själv. Aspekter på konstitueringen av det svenska nationallandskapet. I: Eliasson, Per & Lisberg Jensen, Ebba (red.): *Naturens nytta. Från Linné till det moderna samhället*. Lund: Historiska Media.
- Nordlund, Christer 2001: *Det upphöjda landet. Vetenskapen, landhöjningsfrågan och kartläggningen av Sveriges förflutna, 1860–1930*. Umeå: Kungl. Skytteanska Samfundet.
- Pihl Atmer, Ann Katrin 1998: *Livet som lever där måste smaka vildmark. Sportstugor och friluftsliv 1900–1945*. Stockholm: Stockholmia.
- Pyne, Stephen J. 1999: *How the Canyon became Grand. A Short History*. New York: Penguin Books.
- Sandell, Klas 2002: *Några aspekter på svenska reservatsdilemmans förutsättningar. Arbetsrapport om allemansrätt, naturvård och landskapsperspektiv inför fördjupade studier i forskningsprogrammet FjällMistra om fjälllandskapets tillgänglighet*. Umeå: Umeå universitet.
- Scott, James C. 1998: *Seeing Like a State. How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. New Haven & London: Yale University Press.

- Slagstad, Rune 2008: *(Sporten). En idéhistorisk studie*. Oslo: Pax.
- Stephensen, Lulu Salto 1995: Æstetisk naturopfattelse i kunsten og landskabsplanlægningen. I: Møller Kristensen, Thomas & Larsen, Svend Erik (red.): *Mennesket og naturen. Essays om natursyn og naturbrug*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Stolare, Martin 2003: *Kultur och natur. Moderniseringskritiska rörelser i Sverige 1900–1920*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Sundbärg, Gustav 1911: *Det svenska folklynnets Aforismer*. Stockholm: Norstedts.
- Sundin, Bosse 1984: Ljus och Jord! Natur och kultur på Storgården. I: Frängsmyr, Tore (red.): *Paradiset och vildmarken. Studier kring synen på naturen och naturresurserna*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Sundin, Bosse 2007: Hembygdsläran. Upptäckten och konstruktionen av hembygden. I: Gustafsson, Harald (red.): *Den dubbla blicken. Historia i de nordiska samhällena kring sekelskiftet 1900*. Lund: Sekel.
- Suul, Jon & Samuelsson, Kjell 2003: *Natur i nord. Naturskydd i Norden under 1900-talet*. Köpenhamn: Nordiska ministerrådet.
- Sörlin, Sverker 1998: "Att skapa traditioner som aldrig öfvergivas". Arthur Hazelius och det nationella arvet under 1800-talet. I: Medelius, Hans, Bengt Nyström & Stawenow-Hidemark, Elisabet (red.): *Nordiska museet under 125 år*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Sörlin, Sverker 1999: The Articulation of Territory: Landscape and the Constitution of Regional and National Identity. I: *Norsk geografisk tidsskrift* 53: 103–112.
- Sörlin, Sverker & Sandell, Klas (red.) 2000: *Fri-luftshistoria: Från "hårdande friluftslif" till ekoturism och miljöpedagogik. Teman i det svenska friluftslivets historia*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Sörlin, Sverker 2016: Grön humaniora – vad, när, varför och varthän? I: Nordlund, Christer (red.): *Kulturella Perspektiv* 2. Specialnummer om grön humaniora.
- Weber, Eugen 1976: *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France, 1870–1914*. Stanford: Stanford University Press.
- Weibull, Jörgen & Nordhagen, Per Jonas 1992: *Natur och nationalitet. Nordisk bildkonst 1800–1850 och dess europeiska bakgrund*. Höganäs: Wiken.
- Witoszek, Nina 1998: *Norske naturmytologier. Fra Edda til økofilosofi*. Oslo: Pax.
- World Commission on Environment and Development 1987: *Our Common Future*. Oxford: Oxford University Press.

SUMMARY

Nature and Environment in Nordic Culture

Do Swedes love and adore natural scenery, perhaps even more than other people do? In this essay, the authors argue that nature – and certain images of a typical Swedish nature – has indeed played a vital role in Swedish cultural history, especially since the end of the nineteenth century. However, this has not been the case due to some "inherent element" within the Swedish population but is rather a result of a "collective learning process" at the social level. According to the authors, this learning process was initially connected to nationalism, industrialisation and modernisation and has over time been driven, shaped and me-

diated by many different institutions and practices in society, such as natural science, landscape painting, wildlife tourism, winter sports, nature protection, literature, environmental politics and agencies, and eventually business and marketing. Furthermore, the authors discuss similarities as well as differences between the modern environmental history and view of nature in Sweden and the other Nordic countries.

Keywords: Nordic countries, view of nature, nationalism, interaction with nature, environmentalism